

Eeuwenoud Cyprus.

Wisselwerking van culturen

Eric Gubel en Natacha Massar

Deze winter openen de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (KMG) hun deuren voor een uitzonderlijke tentoonstelling over het eiland Cyprus van de voorgeschiedenis tot de Romeinse periode. Maar liefst driehonderd oudheden, waarvan tweehonderd uit verzamelingen van de Cypriotische musea, worden voor het eerst aan het Belgische publiek voorgesteld.

De tentoonstelling werd georganiseerd in het kader van het Cypriotische voorzitterschap van de Europese Unie en gunst het publiek een bevoorrechte kijk op de culturele rijkdom en eigenheid van dit eiland gelegen op de raaklijnen van Egypte, het oude Nabije Oosten en Griekenland. Het rijkgepulde expoparcours herinnert aan de vroegste opgravingen op het eiland, maar bestrijkt ook alle facetten van het leven en de creativiteit van zijn bewoners doorheen de eeuwen. Veel aandacht gaat tevens uit naar de aard en de omvang van de betrekkingen tussen Cyprus en zijn burens en onderzoekt hoe Egypte, de Levant en Griekenland hun stempel drukten op de lokale kunst.

4

Een beknopt overzicht van het rijke en rijkgeschakeerde verleden van dit eiland biedt alvast een voorsmaakje van de culturele en artistieke symbiose die deze tentoonstelling met verve in beeld brengt. Alle werken die hier worden afgebeeld kunnen vanaf 31 oktober in de KMG bewonderd worden.

Recent archeologisch veldwerk stelt het beeld bij van de prehistorische culturen van het eiland, van het jonge steentijdperk (8ste-4de millennium) tot het koper tijdperk (ca. 3900-2400 - alle data refereren aan de periode vóór onze tijdrekening). Tijdens het 8ste millennium vestigden inwijkelingen, vermoedelijk uit Anatolië, zich er in dorpijjes met ronde hutten, waar ze zich toelagden op veeteelt (varkens, schapen) en landbouw. Ze zetten hun overledenen aanvankelijk bij onder of nabij hun hutten en, pas later, buiten de bewoningszones. Ze maakten gebruik van stenen werktuigen en beeldden al schetsmatige menselijke figuren af.

Kruisvormig beeldje. Onbekende herkomst. Koper tijdperk (4de millennium). Cyprus Museum, Nicosia, inv. W 292.

© Department of Antiquities.

Het daaropvolgende Koper tijdperk (Chalcolithicum) dankt zijn naam aan de ontginning van een delfstof waarvoor het eiland alom bekend zou worden. Indrukwekkende gebouwen buiten het woonkwartier van Kissonerga-Mosphilia bevatten meerdere haarden en concentraties van aardewerk die ze identificeren als gemeenschappelijke ruimtes voor rituele feestmalen. Vooral in graven van vrouwelijke overledenen werden beeldjes van hetzelfde type aangetroffen. Ze werden vervaardigd in pyroliet, een plaatselijke groenachtige steen en stellen gestileerde vrouwelijke personages voor met uitgespreide armen, rechstaand of zittend tijdens het baren of met een hangertje in de vorm van hun evenbeeld. Hun precieze betekenis (verbonden met de vruchtbaarheid) en hun functie (beschermend?), blijven omstreken.

De Vroege Bronstijd (2400-2000) en de Midden Bronstijd (2000-1650) vertegenwoordigen een lange periode van voorspoed en uitbreiding van de buitenlandse betrekkingen. Het eiland is rijk aan kopererts, een metaal dat het overigens zijn naam verleende (afgeleid van *kypros*, het Griekse woord voor koper). Het toenemend gebruik van brons, een legering van koper en tin, wakkerde de vraag naar alsmaar grotere hoeveelheden van dit metaal aan, dat vanaf omstreeks 2400 systematisch benut werd. Koperstaven uit Cyprus in de vorm van een runderhuid werden teruggevonden aan boord van meerdere scheepswrakken uit deze periode en getuigen van het succes van deze handel. Immigratiegolven uit Anatolië en de toename van buitenlandse betrekkingen brachten tevens innovaties mee op het vlak van landbouw (gebruik van de ploeg, van de wijnpers enz.) en van huishoudelijke activiteiten (kookmethodes, spin- en

"Plankidool". Midden Bronstijd (1900-1725). Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, inv. A.2274. © KMG.

weeftechnieken). Dankzij de vondst van tal van figurines in gebakken klei hebben we een goed beeld van deze periode. De meest typische voorbeelden uit de Vroege en Midden Bronstijd, de zogeheten “plankidolen”, stellen ongetwijfeld godinnen voor. Sommige kruiken en potten zijn op de schouderpartij

Vaas met plastische versiering: vrouwen met zuigelingen, bereiden van brood, persen van druiven, ploegtafereel. Pyrgos, Graf 35. Vroege Bronstijd (2100-2000). Limassol Museum, inv. LM 1739/7. © Department of Antiquities.

of op de boord versierd met kleine kleifiguren die op schematische, maar zeer levendige wijze allerhande dagelijkse activiteiten uitbeelden. Het hier afgebeelde voorbeeld toont vrouwen met een omzwachtelde baby op de armen naast taferelen die het persen van druiven, het ploegen van akkers of het bereiden van brood illustreren.

Tijdens de Late Bronstijd (1650-1050) nemen de betrekkingen met naburige beschavingen nog toe; Cypriotisch vaatwerk wordt uitgevoerd naar de Levant, Egypte en de Griekse wereld. Daaronder vallen vooral de melkkommen met witte bodem en een ondoordringbare en stevige wand op, naast kleine recipiënten voor parfum en opium die her en der ingevoerd en geïmiteerd werden. De Cyprioten pasten het zogeheten lineair A schrift aan de noden van hun eigen taal aan, een syllabisch schrift dat op het eiland Kreta was ontwikkeld. Het maritieme handelsverkeer werkte de uitbreiding van kuststeden zoals Enkomi en Hala Sultan Tekke in de hand. Nog voor het einde van de Late Bronstijd wordt Cyprus gecontroleerd door de Hittieten en daarna wellicht door de Myceense thalassocratie. In de 14de en 13de eeuw palmde Myceense invalers uit het Griekse vasteland (Mycene, Tyrins, Argos...) eerst Kreta in, om vervolgens handelsrelaties met het Nabije Oosten aan te knopen. Sommigen vestigden zich ongetwijfeld ook op Cyprus, maar de vraag blijft open of het eiland daadwerkelijk onder Myceens voogdij kwam, of het diepgaand door de Myceense cultuur beïnvloed werd. De Myceense nieuwkomers waren uiteraard geïnteresseerd in de koperrijkdommen van het eiland, maar net zo goed in de luxegoederen die er vervaardigd of geïmporteerd werden zoals brokken glas, ivoor,

Myceense klokkrater versierd met dolfijnen. Kalavassos-Agios Dimitrios Graf II. Late Bronstijd (14de eeuw). Larnaka Museum, inv. K-AD 690. © Department of Antiquities.

struisvogeleieren, gouden juwelen uit de Levant en dergelijke. Het is vooral vaatwerk geproduceerd op het Griekse vasteland dat op grote schaal naar Cyprus en het Nabije Oosten werd uitgevoerd en tal van archeologische sporen naliet. Naast ceramiek gebruikt tijdens de banketten van de elite zoals kraters voor het mengen van wijn met water en drinkschalen, exporteerden de Myceense handelaars voornamelijk geparfumeerde oliën in de karakteristieke “beugelkannen” die zeer populair bleken en nagebootst werden in de gebieden waar ze hun waren te koop aanboden.

Feniciserend Hathor-kapiteel. Acropolis van Amathous. Omstreeks 500. Limassol Museum, inv. AM 1555. © Department of Antiquities.

De Late Bronstijd eindigt op een woelige periode die het gehele oostelijke mediterrane bekken grondig verstoorde (invasies van de Zeevolkeren, val van de Myceense en Hittietische beschavingen...). Gedurende de daaropvolgende eeuwen is het grondgebied van het eiland Cyprus onderverdeeld in een aantal onafhankelijke en concurrerende koninkrijken die gaandeweg meer en meer in de ban van de Griekse beschaving komen. De

Strijdwagenmodel. Ovgoros. Omstreeks 650-550.
Cyprus Museum, Nicosia, inv. 1955/IX-26/1.
© Department of Antiquities.

heersers van de Cypriotische stadsstaten beklemtonen hun gezag en prestige door ingevoerde luxewaar, het gebruik van strijdwagens en praalgraven, monumentale bijzettingen waar hun schatten opgestapeld werden.

De meest spectaculaire vondsten stammen uit de tumulusgraven van Salamis (Cyprus) die volledige strijdwagens, luxe vaatwerk uit Griekenland en de Levant naast tal van juwelen en kostbare gouden en ivoeren pronkstukken bevatten. Vanaf de 10de eeuw liet de Fenicische invloed zich alsmaar meer gelden, niet alleen te Kition met zijn imposante Astarte-tempel, maar ook in tal van andere centra van het eiland. De indrukwekkende kapitelen in de vorm van het hoofd van de Egyptische godin Hathor uit Amathous bijvoorbeeld, illustreren dit fenomeen, waarbij Egyptische motieven al in de Fenicische kuststeden herwerkt waren vooraleer in de kunst van het eiland opgenomen te worden. Drie talen werden er naast elkaar gesproken: Fenicisch, Grieks en Eteocypriotisch, een taal die nog maar weinig geheimen prijs gaf en zoals de voorgaande in een Cyprosyllabisch lettersysteem werd opgetekend.

6

Beeld van Aphrodite. Salamis. Romeinse periode.
Cyprus Museum, Nicosia, inv. Sal. St. 20A.
© Department of Antiquities.

Het religieuze leven op het eiland is al net zo een complexe aangelegenheid door de Oosterse goden die met lokale godheden geassimileerd werden, of zonder meer het plaatselijke pantheon verrijkten. Bovendien liet ook de Griekse invloed zich niet onbetuigd. De godin Aphrodite die door mythologische overleveringen zeer nauw met het eiland verbonden was, werd vereerd in het heiligdom van Paphos dat reeds door Homerus werd vermeld. De Cyprioten wijdden vaak beelden van mensen en goden in beschilderde kalksteen of terracotta in hun heiligdommen. Zo werden in Aghia Irini in het noordwesten van het eiland maar liefst tweeduizend terracottabeelden teruggevonden. Het gaat voornamelijk om mannelijke

Vrouwenhoofd. Kyra-Agios Georgios Rigatos. Omstreeks 625-600. Cyprus Museum, Nicosia, inv. 1952/XII-3/4.
© Department of Antiquities.

Aghia Irini. Zicht op de beelden gegroepeerd rond het altaar ontdekt door de Zweedse archeologische missie van 1927-1931.

figuren, maar er werden tevens twee afbeeldingen van vrouwen, enkele centauren, strijdagens en stieren aangetroffen zoals ze eertijds in concentrische halfcirkels rond het altaar opgesteld waren.

In de loop van de 8ste eeuw werden verschillende koninkrijken van het eiland eerst door de Tyro-Sidonische coalitie, later kortstondig door haar machtige neo-Assyrische buur en, ten slotte, door hun Perzische opvolgers gecontroleerd.

In de ogen van de Cypriotische heersers bood de machtsovername van Alexander de Grote een buitenkans om zich van het Perzische juk te bevrijden. Ze kwamen in opstand tegen de Perzen en kozen resoluut partij voor Alexander door hem oorlogsbodems te leveren. Na de dood van de Macedonische veldheer in 323, werd Cyprus een speelbal in de machtsstrijd tussen zijn opvolgers, om uiteindelijk bestuurd te worden door Ptolemaeus I, de eerste Griekse farao. De vroege Cypriotische koninkrijken werden al vlug ontbonden en toegewezen aan een gouverneur aangesteld door de farao. Wat niet belette dat het eiland een toevluchtsoord werd voor usurpatoren en pretendentes van de Lagidische (= Ptolemaeïsche troon) tijdens de Ptolemaeïsche oorlogen van de jaren 150.

Na de Ptolemaeïsche zege, kwam Cyprus in het zog van de culturele en artistieke tendensen die zich in het oostelijke mediterrane bekken deden gevoelen. Het stedelijke landschap werd verrijkt met typisch Griekse gebouwen en instellingen zoals gymnasia en theaters. Het vaatwerk en de terracotta beeldjes zijn voortaan net zoals de beeldhouwkunst geïnspireerd door voorbeelden uit Athene, Rhodos en Alexandrië. Nagenoeg alle ingevoerde waren stammen uit de Griekse wereld, waarvan de horizon uiteraard merkbaar ruimer was geworden na de veroveringen van Alexander. De Ptolemaeïsche farao's stichtten nieuwe

Kretenzische Hydria met Cypro-Syllabisch graffito. Arsinoë, Cyprus. Hellenistische periode, 250-220. KMKg, inv. A. 13. © KMKg.

steden en voerden nieuwe culten in zoals die van Isis en Serapis. Grieks, inmiddels uitgegroeid tot de officiële taal, werd gebruikt om de Lagidische heersers en hun cultus te eren, maar ook voor overleg met hun vertegenwoordigers op het eiland en voor de administratie. Anno 58 gaat Cyprus over in Romeinse handen en wordt het een provincie van het rijk.

De tentoonstelling bevat tal van opmerkelijke oudheden waarvan sommige zelden voorheen tentoongesteld of gepubliceerd, die thema per thema behandeld worden op dezelfde chronologische achtergrond. Na een inleiding gewijd aan de geschiedenis van het archeologisch onderzoek van het eiland, richt het parcours de schijnwerper op de ontginning van dit territorium door de mens en met name de koperindustrie, een erts van cruciaal belang om de geschiedenis van Cyprus te begrijpen. Maar ook de zee wordt voor het voetlicht gebracht wegens haar ontginning, haar exploratie en de verre horizons waartoe ze toegang bood. Er wordt dan ook veel aandacht besteed aan de maritieme handelsbetrekkingen tijdens de Myceense periode. Vervolgens komt de problematiek aan bod van de verschillende talen en schriftvormen die gesproken en gebruikt werden door onder meer de administratie tijdens de opeenvolgende periodes. Andere toonkassen zoomen in op het dagelijkse leven, de voorstellingen van de mens met de nodige aandacht voor de sociale hiërarchie, de elite en de vormtaal die ze gebruikte om uiting te geven aan haar statuut. Het parcours eindigt op een panorama van godsdienstbeleving en cultusgebruiken met meer aandacht voor het fenomeen van het religieuze syncretisme aan de hand van het voorbeeld van Aghia Irini en aan de vergrieksing van deze praktijken tijdens de Hellenistische en Romeinse periodes.

Vast staat dat het eiland van Aphrodite tal van verrassingen in petto houdt voor de bezoekers en hun bewondering zal afdwingen... □

Meer

Tentoonstelling *Eeuwenoud Cyprus* tot 17 februari 2013 in het Jubelparkmuseum.
www.kmkg.be

De auteurs

Eric Gubel is departementshoofd Oudheid en Natacha Massar is conservator Griekse en Cypriotische Oudheden in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis.